

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.8

Jarosław Jastrzębski

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0003-4722-547X

Krażownik ciężki – problemy klasyfikacyjne.

Część 5. Krążowniki ciężkie w służbie Niemiec, Australii, Hiszpanii i Argentyny

Heavy Cruiser: Classification Problems.

Part 5. Heavy Cruisers in the Service of Germany, Australia, Spain, and Argentina

Abstrakt

Niniejszy artykuł jest piątym z serii sześciu tekstów poświęconych problemom klasyfikacyjnym w grupie okrętów artyleryjskich, jakimi są krążowniki ciężkie. W pierwszym zajęliśmy się genezą ciężkiego krążownika i sformułowaliśmy jego definicję niezbędną do dokonywania rzetelnych analiz naukowych. W drugiej skonfrontowaliśmy tę definicję z okrętami o spornej klasyfikacji. Części trzecia i czwarta przedstawiają floty ciężkich krążowników sześciu największych ich posiadaczy. Ta część robi to samo dla czterech najmniejszych. W ostatniej części omówiona zostanie charakterystyka globalnej floty tej klasy okrętów.

Czterema najmniejszymi posiadaczami ciężkich krążowników były odpowiednio Niemcy, Australia, Hiszpania i Argentyna. Łącznie posiadali oni zaledwie 10% ich całkowitej liczby, w porównaniu do 70% pierwszej trójki. Wartości te wyraźnie odzwierciedlają, dla kogo były one najbardziej pożądaną bronią. Niemiecka Marynarka Wojenna i Australijska Królewska Marynarka Wojenna miały po 3 jednostki, choć tonaż tej pierwszej był ostatecznie większy niż drugiej. Za nimi uplasowały się marynarki wojenne Hiszpanii i Argentyny, posiadające po 2 takie krążowniki. W wyniku II wojny światowej flota ciężkich krążowników *Kriegsmarine* została całkowicie zniszczona, a Australijczycy stracili 1 taki okręt. Jedynie Argentyńczycy nie odnotowali żadnych strat. Hiszpania nie uczestniczyła w tym wielkim konflikcie zbrojnym, ale jej ciężkie krążowniki brały czynny udział w wojnie domowej, w której jeden z nich został zniszczony w 1938 roku. Stał się pierwszym okrętem tego typu utraconym w walce. Ze względów ekonomicznych Królewska Australijska Marynarka Wojenna szybko zdecydowała się wycofać swoje pozostałe ciężkie krążowniki, ale i tak później niż Brytyjczycy czy Francuzi. Argentyńczycy utrzymywali swoje jednostki tego typu w służbie do 1961 roku. Rekordzistą była jednak flota hiszpańska, która pozbyła się swojego ostatniego ciężkiego krążownika dopiero

pod koniec 1975 roku. *Canarias* stał się tym samym ostatnim ciężkim krążownikiem w historii, który pozostawał w aktywnej służbie.

Słowa kluczowe: krążownik ciężki, nauka wojskowości, okręty, krążowniki, marynarka wojenna

Abstract

This article is the fifth in a series of six texts devoted to classification problems in the group of artillery ships, specifically heavy cruisers. The first article explored the genesis of the heavy cruiser and proposed its working definition necessary for conducting reliable scientific analyses. The second article tested this definition against ships with disputed classifications. Parts three and four presented the heavy cruiser fleets of the six largest owners. The fifth section addresses the fleets of the four smallest operators. The final article will discuss the overall characteristics of the global heavy cruiser fleet.

The four smallest owners of heavy cruisers were Germany, Australia, Spain, and Argentina, respectively. Together, they accounted for only 10% of the total number, compared to 70% held by the top three. These figures clearly reflect who found these ships to be the most desirable weapons. The German Navy and the Royal Australian Navy each had three units, although the German cruisers ultimately had slightly more tonnage than the Australian ones. Following them were the navies of Spain and Argentina, each with two such cruisers. As a result of World War II, the Kriegsmarine's heavy cruiser fleet was completely wiped out, and the Australians lost one such ship. Only the Argentinians did not record any losses. Spain did not participate in the major conflict, but its heavy cruisers took an active part in the Civil War, during which one of them was destroyed in 1938. This ship became the first of this type to be lost in combat. For economic reasons, the Royal Australian Navy quickly decided to withdraw its remaining heavy cruisers, though this decision came later than those made by the British or the French. The Argentinians kept their units of this type in service until 1961. The record holder, however, was the Spanish fleet, which did not decommission its last heavy cruiser until the end of 1975. Therefore, its *Canarias* became the last heavy cruiser in history to remain in active service.

Keywords: heavy cruiser, military science, ships, cruisers, navy

Wprowadzenie

W pierwszej części niniejszej pracy, zatytułowanej *Geneza i definicja krążownika ciężkiego*, zajęliśmy się kwestiami klasyfikacyjnymi dotyczącymi krążowników ciężkich i przeanalizowaliśmy kryteria przyporządkowania do tej grupy okrętów artyleryjskich na poziomie teoretycznym i ogólnym. W drugiej jej części, zatytułowanej *Okręty o klasyfikacji spornej*, omówiliśmy okręty, których prawidłowe zaszeregowanie do konkretnej klasy krążowników jest w nauce kontrowersyjne, konfrontując je z ustaloną definicją i uzasadniając ich zakwalifikowanie albo odrzucenie ze zbioru krążowników ciężkich. W trzeciej i czwartej części przedstawiono największe krajowe floty krążowników ciężkich: Stanów Zjednoczonych, Japonii, Wielkiej Brytanii, Włoch, Francji i Związku Sowieckiego. W obecnej piątej części będziemy kontynuować ów wątek, zajmując się tym razem czterema najmniejszymi dysponentami krążowników ciężkich, jakimi były marynarki wojenne Niemiec, Australii, Hiszpanii i Argentyny. Natomiast w ostatniej części przedstawimy globalny stan liczbowy krążowników ciężkich dla całego okresu ich pozostawania w służbie operacyjnej.

Przypomnijmy, że spełniających kryteria definicyjne krążowników ciężkich powstało w sumie 98 i to one składają się na światową flotę okrętów tej klasy. Największą ich liczbą szczyci się Marynarka Wojenna Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Navy*, skr. *U.S. Navy*) – 38 jednostek. Drugą lokatę zajmuje Japońska Cesarska Marynarka Wojenna (jap. *Dai Nippon Teikoku Kaigun*, skr. *Nippon Kaigun*) – 18 jednostek. Na podium mieści się jeszcze Brytyjska Królewska Marynarka Wojenna (ang. *Royal Navy*) – 13 jednostek. Na kolejnej pozycji lokują się *ex aequo* Włoska Królewska Marynarka Wojenna (wł. *Regia Marina*) i Francuska Narodowa Marynarka Wojenna (fr. *Marine Nationale*) dysponujące każda 7 jednostkami, aczkolwiek tonaż okrętów tej pierwszej był w ostatecznym rozrachunku nieznacznie większy. Dalej na liście znajduje się Sowiecka Robotniczo-Chłopska Czerwona Flota (ros. *Рабоче-Крестьянский Красный Флот*; transkrypcja: *Rabocze-Krestjanskij Krasnyj Flot*¹; skr. pol. Czerwona Flota, skr. ros. *Krasnyj Flot*) z 6 krążownikami ciężkimi. Za nimi dopiero mieszczą się interesujące nas w tym miejscu: Niemiecka Marynarka Wojenna (niem. *Kriegsmarine*) z 3 jednostkami, Australijska Królewska Marynarka Wojenna (ang. *Royal Australian Navy*), co prawda z tą samą liczbą krążowników ciężkich, lecz z mniejszym ich tonażem, Marynarka Wojenna Republiki Hiszpańskiej (hiszp. *Marina de Guerra de la República Española*) dysponująca 2 jednostkami oraz z tą samą liczbą, lecz mniejszych okrętów, Marynarka Wojenna Republiki Argentyny (hiszp. *Armada de la República Argentina*).

Niemiecka Marynarka Wojenna

Przez szeregi *Kriegsmarine* przeszły ogółem 3 krążowniki ciężkie, aczkolwiek nigdy nie posiadała ona jednocześnie więcej niż 2 takie okręty. Przy czym ów maksymalny stan osiągnęła dwukrotnie – po raz pierwszy w latach 1939–1940 i po raz drugi w latach 1940–1945. Tabela 1 prezentuje metryki krążowników ciężkich Niemieckiej Marynarki Wojennej.

Niemieckie krążowniki ciężkie reprezentowały tylko 1 typ *Admiral Hipper* – 3 okręty (*Admiral Hipper*, *Blücher*, *Prinz Eugen*). Poza wyżej wymienionymi jednostkami, Niemcy zamówili 2 kolejne krążowniki ciężkie tego samego typu, lecz ich budowę anulowano². Owe dwa dodatkowe okręty miały być teoretycznie krążownikami lekkimi, zbrojnymi w 12 dział kalibru 149 mm, lecz najprawdopodobniej nigdy nie rozważano tego na poważnie. Deklaracja taka miała oddziaływać uspokajająco na brytyjską opinię publiczną. W rzeczywistości Niemcy od początku zakładali, że zostaną one ukończone jako krążowniki ciężkie. Jako pretekst do konwersji wykorzystano zbrojenia sowieckie w postaci budowy dla Floty Bałtyckiej dwóch krążowników ciężkich typu *Kirov*

¹ Rosyjskie nazwy własne zostały podane w transliteracji z alfabetu rosyjskiego na łąński. Niemniej przy pierwszym pojawieniu się owej nazwy w tekście głównym podano w nawiasie również transkrypcję polską.

² M. Sobański (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, Tarnowskie Góry, *passim*; *idem*, t. 2, Tarnowskie Góry, *passim*; A. Perepeczko (2003). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, Gdańsk, *passim*; *idem* (2004), t. 2, Gdańsk, *passim*; *idem* (2004), t. 3, Gdańsk, *passim*; S. Brzeziński, J. Mościński (2002). *Niemiecki ciężki krążownik Admiral Hipper*, Wyszaków, *passim*; H. Trojca, W. Trojca (1993). *Krążowniki ciężkie klasy „Admiral Hipper”*, Warszawa, *passim*.

Tabela 1. Metryki krążowników ciężkich Niemieckiej Marynarki Wojennej

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	ROZPOCZĘCIE SŁUŻBY	ZAKOŃCZENIE SŁUŻBY	UWAGI
1	<i>Admiral Hipper</i>	06.07.1935	29.04.1939	03.05.1945	Zniszczenie przez Brytyjczyków
2	<i>Blücher</i>	15.08.1935	20.09.1939	09.04.1940	Zniszczenie przez Norwegów
3	<i>Prinz Eugen</i>	23.04.1936	01.08.1940	08.05.1945	Przejęcie przez Brytyjczyków

Uwaga: Co prawda *Prinz Eugen* został 5 stycznia 1946 roku włączony w skład U.S. Navy, ale nie jako krążownik ciężki, lecz jako okręt testowy, czyli jednostka pomocnicza. Służbę tę zakończył już 29 sierpnia 1946 roku. Zatonął zaś 22 grudnia tegoż roku w wyniku uszkodzeń odniesionych w czasie prób nuklearnych na Atolu Bikini przeprowadzonych 1 (wybuch w powietrzu) i 25 lipca (wybuch pod wodą) 1946 roku. Mimo że uszkodzenia okrętu po tych atakach były w sumie niewielkie, lecz ze względu na ryzyko napromieniowania skuteczna akcja ratunkowa nie mogła zostać podjęta.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, Tarnowskie Góry 2018, *passim*; *idem*, t. 2, Tarnowskie Góry 2018, *passim*; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, Gdańsk 2003, *passim*; *idem*, t. 2, Gdańsk 2004, *passim*; *idem*, t. 3, Gdańsk 2004, *passim*.

(transkrypcja *Kirow*). Ostatecznie, jak się okazało, ani *Seydlitz* ani *Lützow* nigdy nie weszły do służby w *Kriegsmarine*.

Okręty typu *Admiral Hipper* okazały się mało udane, a nade wszystko zapotrzebowanie na ciężkie okręty artyleryjskie okazało się w toku II wojny światowej mniejsze niż pierwotnie zakładano. Stąd 11 lutego 1940 roku sprzedano nieukończony *Lützow* Związkowi Radzieckiemu, co było gestem wzmacniającym ówczesny sojusz niemiecko-sowiecki, zawarty 23 sierpnia 1939 roku³. Aczkolwiek Niemcy nie byli tu do końca szczerzy w swych przyjacielskich uczuciach. Odmówiono bowiem odstąpienia także drugiego, i bardziej zaawansowanego w budowie, *Seydlitz*a, co oczywiście łatwo było wytłumaczyć potrzebami wojennymi. Natomiast niemieccy specjaliści, mający ukończyć *Lützow*a, przemianowanego w Czerwonej Flocie na *Petropavlovsk* (transkrypcja: *Pietropawłowski*), co prawda przybyli do ZSRR i podjęli dalsze prace budowlane, lecz czynili to nad wyraz wolno, dzięki czemu jednostka w momencie wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej nie miała ani własnego napędu, ani pełnego uzbrojenia głównego⁴. W istocie były to działania celowe. Hitlerowcy zdając sobie sprawę, że militarna konfrontacja niemiecko-sowiecka jest tylko kwestią dłuższego lub krótszego czasu, chcieli maksymalnie opóźnić przejmowanie nowej technologii przez Sowietów. Stąd uprzejma odmowa odstąpienia bardziej zaawansowanego w budowie krążownika i umiejętnie skrywana obstrukcja przy pracach konstrukcyjnych nad *Lützowem*.

³ E. Mawdsley (2011). *II wojna światowa. Nowe ujęcie*, tłum. B. Gutowska-Nowak. Kraków, s. 96–99.

⁴ M. Sobański. *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 3, *op. cit.*, *passim*; *German cruiser Seydlitz*. https://en.wikipedia.org/wiki/German_cruiser_Seydlitz [dostęp: 17.09.2021].

Natomiast prace stoczniove nad *Seydlitzem* przerwano w 1940 roku, już po zakończeniu rozmów z komunistycznymi sojusznikami. Uznano, że *Kriegsmarine* nie potrzebuje na tym etapie wojny kolejnego krążownika ciężkiego. W maju 1942 roku rozpoczęto jego przebudowę na lotniskowiec z zakładaną grupą lotniczą 20 samolotów. Przy czym na wyposażeniu tego okrętu lotniczego miały znajdować się po połowie myśliwce i bombowce nurkujące. Zakładano, że jego priorytetowym zadaniem będzie osłona z powietrza artyleryjsko-torpedowych zespołów uderzeniowych na akwenach Morza Północnego, Morza Norweskiego i Morza Barentsa. Prace te jednak przerwano w czerwcu 1943 roku⁵. Tabela 2 prezentuje metryki nieukończonych krążowników ciężkich Niemieckiej Marynarki Wojennej.

Tabela 2. Metryki nieukończonych krążowników ciężkich Niemieckiej Marynarki Wojennej

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	WODOWANIE	UWAGI
1	<i>Seydlitz</i>	29.12.1936	19.01.1939	Samozatopiony 29.01.1945
2	<i>Lützow</i>	02.08.1937	01.07.1939	Sprzedany ZSRR 11.02.1940

Uwagi: Oba okręty były początkowo budowane jako krążowniki lekkie. 14 listopada 1936 roku zapadła jednak oficjalna decyzja o ich ukończeniu w konfiguracji krążownika ciężkiego. Prace stoczniove – na gotowym na około 95% krążowniku ciężkim *Seydlitz* – przerwano w 1940 roku. W maju 1942 roku rozpoczęto jego przebudowę na lotniskowiec z zakładaną grupą lotniczą 20 samolotów. Prace te jednak przerwano w czerwcu 1943 roku. Nieukończony krążownik ciężki *Lützow* został sprzedany Związkowi Sowieckiemu 11 lutego 1940 roku, gdzie trafił 15 kwietnia tegoż roku. 25 września 1940 roku Sowieci zmienili jego nazwę na *Petropavlovsk*, a 1 września 1944 roku na *Tallinn*. Okrętu nigdy nie ukończono w roli krążownika ciężkiego. Nigdy nie dysponował własnym napędem, a jego artyleria główna nigdy nie przekraczała 4 dział kalibru 203 mm. 15 września 1941 roku został warunkowo włączony do sowieckiej floty jako pływająca bateria artyleryjska. Po wojnie rozważano jego ukończenie, lecz przedsięwzięcie uznano za nieopłacalne. 11 marca 1953 roku przeklasyfikowano go na okręt szkolny wraz ze zmianą nazwy na *Dniepr*. A 27 grudnia 1956 roku na pływające koszary, wraz ze zmianą nazwy na *PKZ 112*. Wycofano go ze służby 4 kwietnia 1958 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 3, *op. cit.*, *passim*; *German cruiser Seydlitz*, https://en.wikipedia.org/wiki/German_cruiser_Seydlitz [dostęp: 17.09.2021].

W sumie zatem realne ambicje Niemieckiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 5 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w niemieckiej flocie obrazuje Tabela 3.

Niemiecka Marynarka Wojenna, podobnie jak pozostałe europejskiej floty (Wielka Brytania, Francja, Włochy i Hiszpania), zdecydowała się na uzbrojenie wszystkich swych krążowników ciężkich w 8 dział kalibru 203 mm, rozmieszczonych w 4 dwulufowych wieżach, z których dwie ulokowano w superpozycji w przedniej części okrętu, a dwie w identyczny sposób w tylnej, za nadbudówką centralą⁶. Hitlerowskie jednostki typu

⁵ *Admiral Hipper-class cruiser*. https://en.wikipedia.org/wiki/Admiral_Hipper-class_cruiser [dostęp: 12.09.2021].

⁶ A. Perepeczko. *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 3, *op. cit.*, *passim*.

Tabela 3. Liczebność krążowników ciężkich w Niemieckiej Marynarce Wojennej

TYP	LICZBA			
	PLANOWANE	ZAMÓWIONE	BUDOWANE	UKOŃCZONE
<i>Admiral Hipper</i>	5	5	5	3

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy niezamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*; *idem*, t. 3, *op. cit., passim*.

Admiral Hipper były największymi okręty tej klasy w Europie i jednymi z największych na świecie. Ich wyporność standardowa przekraczała znacznie 14 000 ton metrycznych⁷, co oznaczało, że jedynie amerykańskie krążowniki ciężkie typu *Des Moines* były od nich cięższe⁸. Prawdopodobnie jednak konstrukcja tych trzech interesujących nas tu okrętów – *Admira Hipper*, *Blücher* i *Prinz Eugen* – nie była dobrze przemyślana. Maksymalna prędkość 32 węzłów nie była specjalnie wysrubowana, zaś opancerzenie bardzo zbliżonych do nich gabarytami amerykańskich krążowników *Baltimore* i *Oregon City* było znacznie grubsze, zarówno na burtach (80 kontra 152 mm), jak i na pokładzie (50 kontra 127 mm)⁹. Nie bardzo zatem wiadomo, co wpłynęło na aż tak ogromny tonaż tych jednostek. Tylko częściowo wyjaśnia sprawę fakt, że niemieccy konstruktorzy opancerzyli większe powierzchnie swych okrętów niż Amerykańscy, stąd sama jego maksymalna grubość nie musi być tu miarodajna, a i czwarta wieża wraz z całą infrastrukturą zwiększała ciężar jednostki, ale to nie wydaje się wyjaśnieniem wystarczającym. Możliwe, że zainwestowano zbyt wielką część masy okrętu w siłownię, której osiągi okazały się rozczarowujące, dając prędkość maksymalną niższą od zakładanych 35 węzłów i mniejszy zasięg, niż oczekiwano, a przy tym dostarczając sporo kłopotów eksploatacyjnych związanych z dużą awaryjnością. Niemieckie krążowniki ciężkie zostały wyposażone w 4 trzyrurowe wyrzutnie torpedowe kalibru 533 mm. Jednakże historia służby całej trójki tych krążowników w *Kriegsmarine* nie potwierdza, aby rzeczywiście Niemcy pokładali w tej broni istotne nadzieje. Otrzymali

⁷ M. Sobański. *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*.

⁸ W. Holicki (2003). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu Des Moines*. „Nowa Technika Wojskowa”, nr 10, s. 5964.

⁹ J. Palasek (2007). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”*, cz. 1. „Okręty Wojenne”, nr 6 (86), s. 66–78; *idem* (2008), cz. 2. „Okręty Wojenne”, nr 1 (87), s. 58–62; *idem*, cz. 3, „Okręty Wojenne” 2008, nr 2 (88), s. 76–89; *idem*, cz. 4, „Okręty Wojenne” 2008, nr 3 (89), s. 73–81; *idem*, cz. 5, „Okręty Wojenne” 2008, nr 4 (90), s. 74–83; *idem*, cz. 6, „Okręty Wojenne” 2008, nr 5 (91), s. 80–87; *idem*, cz. 7, „Okręty Wojenne” 2008, nr 6 (92), s. 59–71; *idem*, cz. 8, „Okręty Wojenne” 2009, nr 1 (93), s. 49–59; *idem*, cz. 9, „Okręty Wojenne” 2009, nr 2 (94), s. 52–64; *idem*, cz. 10, „Okręty Wojenne” 2009, nr 3 (95), s. 68–78; *idem* (2009), cz. 11, „Okręty Wojenne”, nr 4 (96), s. 61–69; *idem*, cz. 12, „Okręty Wojenne” 2009, nr 5 (97), s. 53–64.

również wyposażenie lotnicze w postaci 1 katapulty z możliwością obsługi do 3 wodnosamolotów pokładowych¹⁰.

Inwestowanie przez Niemiecą Marynarkę Wojenną w krążowniki ciężkie nie było rozsądnym pomysłem. Nie bardzo bowiem wiadomo, jaka miałyby być ich rola w ewentualnych działaniach wojennych, nic zatem dziwnego, że ich rzeczywista służba wygląda dość rozczarowująco, zwłaszcza w porównaniu z krążownikami liniowymi typu *Deutschland*¹¹.

Na powstanie krążowników ciężkich decydujący wpływ miał naczelny dowódca *Kriegsmarine* wielki admirał Erich Raeder. Nie wyciągnął on dostatecznych wniosków z efektów działalności *Kaiserliche Marine* w I wojnie światowej. Pragnął mieć wielką, zrównoważoną flotę na podobieństwo *Royal Navy* i marynarek wojennych pozostałych mocarstw światowych i zdołał przekonać do tego przywództwo polityczne III Rzeszy z Adolfem Hitlerem na czele¹². Rzecz w tym, że taka flota w niczym nie mogła Niemcom pomóc w ich strategicznych zamierzeniach, a pochłaniała ogromne zasoby bardzo potrzebne siłom lądowym, od których postawy w największej mierze zależało powodzenie ekspansywnej polityki. Niemiecka Marynarka Wojenna potrzebowała tak naprawdę zapewnić sobie pełną kontrolę nad Morzem Bałtyckim i zabezpieczyć wybrzeże hitlerowskiego imperium, a w zakresie aktywnej walki z mocarstwami zachodnimi co najwyżej nastawić się na rwanie ich oceanicznych szlaków handlowych. A do takich zadań potrzebna była zupełnie inaczej skonstruowana flota. Do akcji korsarskich i, jak się okazało, także do wspierania wojsk lądowych operujących w pasie wybrzeża znakomicie nadawały się wspomniane małe krążowniki liniowe typu *Deutschland*, wystarczająco szybkie (około 28 węzłów), by umknąć potężniejszym od siebie okrętom i wystarczająco silnie uzbrojone (6 dział kalibru 283 mm), aby w miarę sprawnie pokonać każdego słabszego od siebie przeciwnika z krążownikiem ciężkim łącznie¹³. Biorąc pod uwagę ówczesny stan sił morskich państw basenu Morza Bałtyckiego, można bez większego ryzyka stwierdzić, że co najwyżej dałoby się uzasadnić jeszcze budowę pancerników typu *Bismarck*, każdy z 8 armatami kalibru 380 mm¹⁴, a to ze względu na obecność w składzie sowieckiej Floty Bałtyckiej 2 pancerników typu *Gangut* (transkrypcja: *Gangut*), zbrojnych w 12 dział kalibru 305 mm¹⁵. Natomiast całkowitym nieporozumieniem była budowa przez Niemców 2 wielkich krążowników

¹⁰ A. Perepeczko. *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, op. cit., passim; idem, t. 2, op. cit., passim; idem, t. 3, op. cit., passim.

¹¹ R. Kochnowski (2015). *Niemieckie działania krążownicze w latach 1939–1942*. Zabrze, passim; C. Symonds (2020). *II wojna światowa na morzu. Historia globalna*, tłum. F. Tryl. Kraków, passim.

¹² R. Kochnowski (2015). *Dowódca Reichs i Kriegsmarine wielki admirał Erich Raeder*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.). *Dalekie morza, bliskie rzeki. Rzecz o strategii, organizacji i logistyce flot wojennych*. Oświęcim, passim; idem (2018), *Plan „Z”. Geneza i fiasko*. „Okręty Wojenne”, nr 3, s. 38–44.

¹³ M. Sobański (2010). *Pancerniki typu „Deutschland”*. Tarnowskie Góry, passim; R. Kochnowski (2019). *Krążowniki liniowe, geneza – rozwój – zmierzch*. „Okręty Wojenne”, nr 2 (154), s. 13–23.

¹⁴ J. Lipiński (1999). *Druga wojna światowa na morzu*. Warszawa 1999, s. 576.

¹⁵ *Ibidem*, s. 658.

liniowych typu *Scharnhorst*, uzbrojonych w 9 dział kalibru jedynie 283 mm¹⁶ czy 5 krążowników ciężkich typu *Admiral Hipper*. Z ukończenia 2 okrętów tego ostatniego typu ostatecznie sami Niemcy zrezygnowali. Nie wiadomo przeciw komu były konstruowane i do czego w zasadzie miały się przydać. Do działań korsarskich się całkowicie nie nadawały. Wysyłanie *Scharnhorsta* i *Gneisenaua* do takich operacji było skrajnie nieekonomiczne. Jednostki były bardzo duże, zatem łatwiejsze do wykrycia, pochłaniały ogromne ilości paliwa, które trudno było uzupełnić, działając na odleglejszych wodach, a ich ewentualna strata byłaby niezwykle kosztowna i raczej niemożliwa do wyrównania nawet znaczącymi sukcesami w zwalczaniu żeglugi handlowej¹⁷. *Admiral Hipper*, *Blücher* i *Prinz Eugen* były mniejsze, lecz nie miały większych atutów w starciu nawet z brytyjskimi czy francuskimi krążownikami ciężkimi, zatem i ich użycie w wojnie podjazdowej na morzu było mało efektywne i pociągało za sobą skrajnie wysokie ryzyko utraty okrętów. Identyczne zarzuty można postawić planom budowy w ramach tzw. Planu Z: 6 superpancerników, 3 wielkich krążowników liniowych i stada krążowników lekkich¹⁸, równie niemieckiej flocie niepotrzebnych. Zdecydowanie ważniejsza byłaby koncentracja na konstruowaniu okrętów podwodnych i niszczycieli. Jeżeli jakieś ciężkie okręty mogły się *Kriegsmarine* jeszcze przydać, to byłyby to jednostki podobne do typu *Deutschland*, ale i to w niewielkiej liczbie. W świetle wydarzeń II wojny światowej w Europie, a zwłaszcza zajęcia Norwegii przez III Rzeszę, pozytywnie można by się jeszcze wypowiedzieć o budowie 2–3 lotniskowców, które mogły pozwolić na swobodniejsze operowanie ciężkim okrętom artyleryjskim na wodach wschodniej części Morza Północnego i Morza Norweskiego oraz na akwenach arktycznych. Podstawowe dane techniczne niemieckich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 4.

Tabela 4. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Kriegsmarine*

TYP	OKRĘTY	WARIANTY UZBROJENIA GŁÓWNEGO	PRĘDKOŚĆ MAKSYMALNA
<i>Admiral Hipper</i>	<i>Admiral Hipper</i>	art. 8×203 mm (4×II)	32 w
	<i>Blücher</i>	tor. 12×533 mm	
	<i>Prinz Eugen</i>	(4×III)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, op. cit., passim; idem, t. 2, op. cit., passim; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, op. cit., passim; idem, t. 2, op. cit., passim; idem, t. 3, op. cit., passim.

Najstarszym krążownikiem ciężkim Niemieckiej Marynarki Wojennej był *Admiral Hipper*, który wszedł do służby 29 kwietnia 1939 roku. Najmłodszym był *Prinz Eugen*,

¹⁶ P. Federowicz (2008). *Pancerniki typu „Scharnhorst”*. Tarnowskie Góry, passim.

¹⁷ A. Perepeczko (1999). *Burza nad Atlantykiem*, t. 1, Warszawa, passim; idem, t. 2, Warszawa 2000, passim; idem, t. 3, Warszawa 2001, passim; idem, t. 4, Warszawa 2002, passim.

¹⁸ R. Kochnowski, *Plan „Z”. Genezą i fiasko*, op. cit., s. 38–44; J. Pertek, (1966). *Od Reichsmarine do Bundesmarine*, Poznań, passim.

który zasilił flotę 1 sierpnia 1940 roku. Niemcy zbudowali całą swoją flotę krążowników ciężkich między 1935 a 1940 rokiem, licząc od położenia stępki pod pierwszy z nich – *Admiral Hipper* – 6 lipca 1935 roku¹⁹. Niemcy utracili w II wojnie światowej wszystkie swoje okręty tej klasy, z tego 2 w działaniach bojowych. *Blücher* został zatopiony 9 kwietnia 1940 roku przez norweskie torpedy wystrzelone z wyrzutni nadbrzeżnych, co stanowi swego rodzaju ewenement²⁰. *Admiral Hipper* został zatopiony przez brytyjskie lotnictwo 3 maja 1945 roku²¹. Jedynie *Prinz Eugen* przetrwał wojnę, skapitulował przed Brytyjczykami 8 maja tegoż roku. W efekcie międzyalianckich porozumień, 13 grudnia 1945 roku, trafił w ręce Amerykanów, którzy po dokonaniu rozległych badań okrętu poddali go testowi wytrzymałości w próbach nuklearnych na Atolu Bikini w lipcu 1946 roku. Choć oba wybuchy – powietrzny 1 lipca i podwodny 22 lipca – krążownik przetrwał, ostatecznie zatonął w wyniku drobnych uszkodzeń 22 grudnia 1946 roku, gdyż ryzyko napromieniowania uniemożliwiało uszczelnienie przecieków kadłuba²².

Australijska Królewska Marynarka Wojenna

Pewnych wyjaśnień wymaga osobne traktowanie Australii jako samodzielnego podmiotu politycznego. Związek Australijski powstał 1 stycznia 1901 roku, stając się dominium, czyli państwem zależnym od Zjednoczonego Królestwa w ramach Imperium Brytyjskiego²³. Królewska Australijska Marynarka Wojenna została powołana 10 lipca 1911 roku, uzyskując autonomię organizacyjną względem *Royal Navy*²⁴. 11 grudnia 1931 roku brytyjski parlament uchwalił tzw. *Statut Westminster*. Był on aktem prawnym uznającym za podmioty wzajemnie równe (z pewnymi ograniczeniami) Wielką Brytanię i jej ówczesne dominia: Kanadę, Australię, Nową Zelandię, Związek Południowej Afryki, Dominium Nowej Fundlandii i Wolne Państwo Irlandzkie²⁵. W przypadku Australii miał on formalnie wejść w życie z chwilą ratyfikacji przez tamtejszy parlament, która ponadto wymagała królewskiej zgody. Australijczycy długo ociągali się z tym krokiem, bowiem ogół społeczeństwa wciąż uważał się za Brytyjczyków²⁶. W efekcie Australia przystąpiła do II wojny światowej automatycznie z chwilą wypowiedzenia wojny Niemcom przez Wielką Brytanię 3 września 1939 roku²⁷. Po wybuchu wojny

¹⁹ M. Sobański. *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*.

²⁰ H. Lunde (2011). *Bitwa o Norwegię 1940. Wyprzedzające uderzenie Hitlera*, tłum. T. Szlagor. Wrocław, s. 213216.

²¹ J. Lipiński. *Druga wojna...*, *op. cit.*, s. 576.

²² *German cruiser Prinz Eugen*. https://en.wikipedia.org/wiki/German_cruiser_Prinz_Eugen [dostęp: 13.09.2021].

²³ W. Olszewski (1997). *Historia Australii*. Wrocław, *passim*.

²⁴ J. Jastrzębski (2014). *Ku wojnie na Pacyfiku*. Oświęcim, s. 64.

²⁵ W. Dobrzycki (2007). *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945*. Warszawa, *passim*.

²⁶ J. Lencznarowicz (2005). *Australia*. Warszawa, *passim*.

²⁷ J. Jastrzębski. *Ku wojnie...*, *op. cit.*, s. 65.

na Pacyfiku nastroje w kraju zaczęły się gwałtownie zmieniać, wraz z klęską w bitwie powietrzno-morskiej pod Kuantanem 10 grudnia 1941 roku oraz kapitulacją Singapuru 15 lutego 1942 roku przed Japończykami, gdy okazało się, że Australia nie może liczyć już na skuteczną ochronę przez brytyjskie siły zbrojne²⁸. Ostatecznie do ratyfikacji *Statutu Westminsterkiego* doszło i została ona zatwierdzona przez króla Jerzego VI w dniu 9 października 1942 roku. Co jednak interesujące, otrzymała on moc wsteczną, liczoną od 3 września 1939 roku²⁹. Pozwala nam to uznać Australię za osobne państwo i analizować odrębnie jego flotę krążowników ciężkich, nie zapominając jednak o jej powiązaniach z Wielką Brytanią.

Przez szeregi *Royal Australian Navy* przeszły ogółem 3 krążowniki ciężkie, aczkolwiek nigdy nie posiadała ona jednocześnie więcej niż 2 okręty tej klasy. Przy czym ów maksymalny stan osiągnęła dwukrotnie: po raz pierwszy w latach 1928–1942 i po raz drugi w latach 1942–1949. Tabela 5 prezentuje metryki krążowników ciężkich Australijskiej Marynarki Wojennej.

Tabela 5. Metryki krążowników ciężkich Królewskiej Australijskiej Marynarki Wojennej

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	ROZPOCZĘCIE SŁUŻBY	ZAKOŃCZENIE SŁUŻBY	UWAGI
1	<i>Australia</i>	09.06.1925	24.04.1928	31.08.1954	
2	<i>Canberra</i>	09.09.1925	10.07.1928	09.08.1942	Zniszczenie przez Japończyków
3	<i>Shropshire</i>	24.02.1927	17.04.1943	10.11.1949	Darowizna Brytyjczyków

Uwagi: Data wejścia do służby *Shropshire* dotyczy floty australijskiej, której w tym właśnie dniu został przekazany przez brytyjską *Royal Navy*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Jarosz, *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1, Tarnowskie Góry 1995, *passim*; *idem*, t. 2, Tarnowskie Góry 1999, *passim*; N. Friedman, *British cruisers. Two world wars and after*, Barnsley 2012, s. 416.

Australijskie krążowniki ciężkie reprezentowały 2 typy brytyjskiej proveniencji. W kolejności chronologicznej były to:

1. *Kent* – 2 okręty (*Australia*, *Canberra*);
2. *London* – 1 okręt (*Shropshire*).

Oba powyższe typy należały do rodziny typu *County*³⁰. Przy czym *Shropshire* był darem Wielkiej Brytanii i miał stanowić swego rodzaju rekompensatę dla Australijczyków za utratę w działaniach wojennych przeciw Japończykom krążownika ciężkiego *Canberra*. Brytyjski prezent miał nawet początkowo otrzymać nowe imię na część zatopionej jednostki, lecz odstąpiono od tego, gdy okazało się, że Amerykanie są bliscy ukończenia okrętu tej samej klasy typu *Baltimore*, który na specjalne życzenie

²⁸ W. Olszewski. *Historia Australii*, *op. cit.*, *passim*; J. Jastrzębski (2014). *Kuantan 10 XII 1941. Anatomia brytyjskiej klęski*. Zabrze, *passim*.

²⁹ J. Lencznarowicz. *Australia*, *op. cit.*, *passim*; J. Jastrzębski. *Ku wojnie...*, *op. cit.*, s. 65.

³⁰ J. Jarosz (1995). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1, Tarnowskie Góry, *passim*; *idem* (1999). t. 2, Tarnowskie Góry, *passim*; N. Friedman (2012). *British cruisers. Two world wars and after*, Barnsley, *passim*.

prezydenta USA Franklina Roosevelta został ochrzczony imieniem *Canberra*, ku pamięci zniszczonego w bitwie koło wyspy Savo sojuszniczego krążownika ciężkiego *Royal Australian Navy*³¹.

W sumie zatem realne ambicje Australijskiej Królewskiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 3 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w australijskiej flocie obrazuje Tabela 6.

Tabela 6. Liczebność krążowników ciężkich w Australijskiej Królewskiej Marynarce Wojennej

TYP	LICZBA			
	PLANOWANE	ZAMÓWIONE	BUDOWANE	UKOŃCZONE
<i>Kent (County I)</i>	2	2	2	2
<i>London (County II)</i>	0	0	0	1

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy niezamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Jarosz, *Brytyjskie krążowniki...*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*; N. Friedman, *British cruisers...*, *op. cit., passim*.

Australijska Marynarka Wojenna miała od lat 20. XX wieku do końca II wojny światowej tylko jednego potencjalnego przeciwnika – Japońską Marynarkę Wojenną. Od zawarcia sojuszu brytyjsko-japońskiego 30 stycznia 1902 roku, dwukrotnie później przedłużanego w 1905 i 1911 roku, interesy Imperium Brytyjskiego na Dalekim Wschodzie i w Oceanii były solidnie zabezpieczone³². Przez dwie dekady Cesarstwo Japońskie, czerpiące z aliansu ogromne korzyści polityczne, ekonomiczne i militarne, stanowiło solidne oparcie dla Wielkiej Brytanii i jej dominiów w tym rejonie świata, skutecznie paraliżując ich rzeczywistych (Rosja, Niemcy), czy choćby tylko potencjalnych rywali (Francja, ale także Austro-Węgry, czy Włochy)³³. Dzięki temu Albion mógł skoncentrować swoją uwagę i zasoby na innych kierunkach swej globalnej strefy wpływów, zwłaszcza w toku I wojny światowej. Jednak osłabienie, a w przypadku Austro-Węgier wręcz faktyczna likwidacja, praktycznie wszystkich tych rywali w Azji Wschodniej i na Pacyfiku³⁴, sprawiły, że w Londynie inaczej zaczęto spoglądać na sytuację w tym regionie³⁵. Brytyjczykom coraz bardziej zależało na utrzymaniu pokojowych i przyjaznych relacji ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki, wyrosłych już niewątpliwie na pierwszą potęgę gospodarczą świata, te zaś popadały w coraz poważniejsze spory z Japonią, dla

³¹ *HMAS Shropshire*. <https://www.navy.gov.au/hmas-shropshire> [dostęp: 13.09.2021].

³² J. Polit (2013). *Sojusz brytyjsko-japoński: narodziny, wzlot i kres. „Okręty Wojenne”*, nr spec. 43, s. 14–18, 32–36.

³³ J. Gozdawa-Gołębiowski (1985). *Od wojny krymskiej do bałkańskiej*. Gdańsk, *passim*; J. Polit (1999). *Odwrót znad Pacyfiku? Wielka Brytania wobec Dalekiego Wschodu (1914–1922)*. Kraków, *passim*.

³⁴ J. Gozdawa-Gołębiowski, T. Wywerka-Prekurat (1994). *Pierwsza wojna światowa na morzu*. Warszawa, *passim*.

³⁵ J. Polit (1997). *Rozpad sojuszu brytyjsko-japońskiego po pierwszej wojnie światowej. „Studia Historyczne”, z. 4 (159), s. 505–518.*

której zresztą stały się – po kapitulacji Niemiec 11 listopada 1918 roku, o ile nie już po pokonaniu Rosji w 1905 roku – głównym konkurentem na teatrze zachodniego Oceanu Spokojnego³⁶. Obawa, aby nie zostać wciągniętym do ewentualnej wojny amerykańsko-japońskiej, spowodowała, że Zjednoczone Królestwo postanowiło rozwiązać sojusz z Imperium Wschodzącego Słońca, zresztą wbrew protestom Australii, dla której był on oczywistą gwarancją bezpieczeństwa³⁷. Formalnie doszło do tego z chwilą ratyfikacji 17 sierpnia 1923 roku *Waszyngtońskiego Traktatu Czterech Mocarstw*, podpisanego 13 grudnia 1921 roku przez Wielką Brytanię, Stany Zjednoczone, Japonię i Francję podczas konferencji morskiej w stolicy USA, obradującej od 12 listopada 1921 do 6 lutego 1922 roku³⁸. Wśród klauzul znajdował się również zapis o rozwiązaniu wspominanego aliansu³⁹. Pod względem emocjonalnym, wszakże, rozpadł się on już w dniu jego podpisania. Dla Australii stało się odtąd oczywiste, że jeżeli ktoś może zagrozić jej bezpieczeństwu w jakimkolwiek przewidywalnym okresie to tylko Kraj Kwitnącej Wiśni, ze swym poważnie rozrośniętym po I wojnie światowej imperium kolonialnym, sięgającym już mocno w głąb Oceanii.

Oczywiście nikt poważny nie łudził się, że sama Australia byłaby w stanie oprzeć się całej japońskiej potędze morskiej, dlatego rządzący nią od początku zakładali, że ewentualna obrona ich terytorium ma szanse powodzenia wyłącznie przy wsparciu sojuszników. Do wybuchu II wojny światowej w Europie ich oczy skierowane były na Brytyjską Wspólnotę Narodów z *Royal Navy* w roli głównej. Jednakże rosnące brytyjskie zaangażowanie w batalię morską z Niemcami, a później też Włochami, sprawiło, iż nadzieję na pomoc zaczęto pokładać w Stanach Zjednoczonych Ameryki i w *U.S. Navy*.

Mimo to Canberra utrzymywała, a nawet starała się rozbudowywać swą Królewską Australijską Marynarkę Wojenną⁴⁰. Czyniła to z kilku powodów. Po pierwsze, Australijczycy uznawali, zresztą nie bez nacisków Londynu, że powinni wносить swój wkład w obronę Imperium Brytyjskiego, skoro czerpią rozległe korzyści z bycia jego częścią. Po drugie, względy prestiżowe – liczono, że posiadanie własnej floty nie tylko wzmocni wpływ Australii na kierunek rozwoju i politykę Wielkiej Brytanii, lecz i na postrzeganie jej przez potencjalnych przeciwników, jak i sojuszników. Po trzecie, zakładano, że dysponując pewnym wkładem własnym w postaci floty, łatwiej będzie uzyskać pomoc militarną w razie zagrożenia inwazją na kontynent australijski, niż gdyby nie dysponowano dosłownie niczym. Nie dziwi w tych okolicznościach, że Australia była, obok Turcji⁴¹, jedynym krajem spoza grona wielkich mocarstw, który mógł się poszczycić

³⁶ J. Jastrzębski. *Ku wojnie..., op. cit., passim*.

³⁷ J. Polit (2008). *Starzy przyjaciele, nowi wrogowie. Wielka Brytania wobec Japonii 1921–1942*. „*Studia Historyczne*”, z. 2 (202), s. 171–183.

³⁸ J. Jastrzębski Jarosław, J. (2012). *Konferencja Waszyngtońska 12 XI 1921/6 II 1922*, cz. 1. „*Okręty Wojenne*”, nr 1 (111), s. 34–42; *idem*, cz. 2. „*Okręty Wojenne*” 2012, nr 2 (112), s. 41–50; *idem*, cz. 3. „*Okręty Wojenne*” 2012, nr 3 (113), s. 55–61.

³⁹ H. Batowski (2001). *Między dwiema wojnami 1919–1939*. Kraków, *passim*.

⁴⁰ J. Dyskant (1983). *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*. Gdańsk, s. 493–522.

⁴¹ R. Kochnowski (2020). *Krążowniki liniowe, geneza – rozwój – zmierzch*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.). *Na morzach i oceanach pod wojenną banderą. Wczoraj – dziś – jutro*. Kraków, s. 69, 75.

posiadaniem krążownika liniowego w latach 1913–1921, zresztą noszącego jej imię (*Australia*)⁴². W okresie międzywojennym zaś trzonem australijskiej floty stały się 2 krążowniki ciężkie brytyjskiego typu *Kent* i 4 krążowniki lekkie (tuż przed wojną na Pacyfiku były to australijski *Adelaide* oraz 3 brytyjskie typu *Leander*)⁴³. Dominujące pochodzenie okrętów ze stoczni brytyjskich nie powinno dziwić, dzięki temu zachowywano jednakowy standard sił morskich w ramach Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Podstawowe dane techniczne australijskich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 7.

Tabela 7. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Royal Australian Navy*

TYP	OKRĘTY	WARIANTY UZBROJENIA GŁÓWNEGO	PRĘDKOŚĆ MAKSYMALNA
<i>Kent (County I)</i>	<i>Australia</i>	art. 8×203 mm (4×II)	31 w
	<i>Canberra</i>	tor. 8×533 mm (2×IV)	
	<i>Australia</i>	art. 6×203 mm (3×II)	
<i>London (County II)</i>	<i>Shropshire</i>	art. 8×203 mm (4×II)	32 w
		tor. 8×533 mm (2×IV)	
		art. 8×203 mm (4×II)	

Uwagi: Warianty uzbrojenia prezentowane są w kolejności chronologicznej. Poszczególne okręty przezbrajane były oczywiście w różnym czasie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Jarosz, *Brytyjskie krążowniki...*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; N. Friedman, *British cruisers...*, *op. cit.*, *passim*.

Oba najstarsze krążowniki ciężkie Australijskiej Marynarki Wojennej weszły do służby w 1929 roku, *Australia* – 24 kwietnia, a *Canberra* – 10 lipca⁴⁴. Natomiast *Shropshire* nie był jednostką planowaną. Został przekazany przez Brytyjczyków *Royal Australian Navy* 17 kwietnia 1943 roku, oficjalnie jako dar Zjednoczonego Królestwa i swego rodzaju rekompensata za utratę *Canberra* 9 sierpnia 1942 roku⁴⁵. Nie było to jednak wielkie wyrzeczenie ze strony angielskiej floty. W tej fazie II wojny światowej zapotrzebowanie na krążowniki ciężkie na Atlantyku i Oceanie Indyjskim było już nieduże. Niemieckiej rajdery nawodne przestały zagrażać alianckim morskim liniom komunikacyjnym, a priorytet zyskały jednostki, które mogły wspomóc zwalczanie

⁴² T. Klimczyk (1994). *Historia pancernika*, Warszawa 1994, *passim*.

⁴³ J. Dyskant. *Konflikty i zbrojenia...*, *op. cit.*, s. 498–499.

⁴⁴ N. Friedman. *British cruisers...*, *op. cit.*, s. 416.

⁴⁵ *HMAS Shropshire*. <https://www.navy.gov.au/hmas-shropshire> [dostęp: 13.09.2021].

okrętów podwodnych⁴⁶. Strona brytyjska pozbyła się zatem mało potrzebnego krążownika, przerzucając jednocześnie koszty jego utrzymania na swe australijskie dominium. *Shropshire* został wycofany ze służby 10 listopada 1949 roku⁴⁷. Natomiast *Australia*, mimo że nieco starsza, pozostała w niej dłużej, o czym zapewne przesądziły względy emocjonalne i patriotyczne. W 1950 roku stała się krążownikiem szkolnym, zachowując, wszakże, swe główne uzbrojenie, a zatem i cechy krążownika ciężkiego. Wycofano ją ze służby dopiero 31 sierpnia 1954 roku⁴⁸.

Marynarka Wojenna Republiki Hiszpańskiej

Przez szeregi *Marina de Guerra de la República Española* przeszły ogółem 2 krążowniki ciężkie i była to też maksymalna liczba tych jednostek, jaką posiadała ona w jednym momencie. Przy czym ów najwyższy stan utrzymywał się jedynie w latach 1937–1938. Tabela 8 prezentuje metryki krążowników ciężkich Hiszpańskiej Marynarki Wojennej.

Tabela 8. Metryki krążowników ciężkich Marynarki Wojennej Republiki Hiszpanii

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	ROZPOCZĘCIE SŁUŻBY	ZAKOŃCZENIE SŁUŻBY	UWAGI
1	<i>Canarias</i>	15.08.1928	13.09.1936	17.12.1975	Ostatni krążownik ciężki pozostający w służbie
2	<i>Baleares</i>	15.08.1928	28.12.1936	06.03.1938	Zniszczenie przez Hiszpanów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Walczyk, *Hiszpańskie krążowniki ciężkie typu „Canarias”*, Tarnowskie Góry 1998, *passim*.

Hiszpańskie krążowniki ciężkie reprezentowały tylko 1 typ *Canarias* – 2 okręty (*Baleares*, *Canarias*)⁴⁹. Należał on do brytyjskiej rodziny typów *County*⁵⁰. Rozważano jeszcze budowę trzeciego okrętu tej klasy, lecz po proklamowaniu II Republiki Hiszpańskiej 14 kwietnia 1931 roku, będącego równocześnie aktem detronizacji króla Alfonsa XIII Bourbona panującego od 17 maja 1886 roku⁵¹, nowy reżim uznał, że od tego planu należy odstąpić, a to ze względów na trudności budżetowe. Z tego samego zresztą powodu przeciągała się również produkcja krążowników *Baleares* i *Canarias*, które ostatecznie ukończono, lecz już po wybuchu wojny domowej w Hiszpanii. Oba zasiły frankistowską flotę rebeliancką⁵².

⁴⁶ C. Symonds. *II wojna światowa...*, *op. cit.*, *passim*; J. Pertek, W. Supiński (1959). *Wojna morską 1939–1945*. Poznań, *passim*.

⁴⁷ N. Friedman. *British cruisers...*, *op. cit.*, s. 416.

⁴⁸ *HMAS Australia (II)*. <https://www.navy.gov.au/hmas-australia-ii> (dostęp: 13.09.2021).

⁴⁹ T. Walczyk (1998). *Hiszpańskie krążowniki ciężkie typu „Canarias”*. Tarnowskie Góry, *passim*.

⁵⁰ J. Jarosz (1995). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1. Tarnowskie Góry 1995, *passim*; *idem* (1999). t. 2, Tarnowskie Góry, *passim*.

⁵¹ T. Miłkowski, P. Machcewicz (1998). *Historia Hiszpanii*. Wrocław, s. 315–331.

⁵² J. Dyskant. *Konflikty i zbrojenia...*, *op. cit.*, s. 309.

W sumie zatem realne ambicje Hiszpańskiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 2 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w hiszpańskiej flocie obrazuje Tabela 9.

Tabela 9. Liczebność krążowników ciężkich w Hiszpańskiej Marynarce Wojennej

TYP	LICZBA			
	PLANOWANE	ZAMÓWIONE	BUDOWANE	UKOŃCZONE
<i>Canarias</i> (County IV)	3	2	2	2

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy niezamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Walczyk, *Hiszpańskie krążowniki...*, op. cit., passim.

Jedynie hiszpańskie krążowniki ciężkie typu *Canarias* był w istocie wersją rozwojową brytyjskich okrętów tej klasy – rodziny typów zwanej *County*⁵³. Pozwoliło to zaoszczędzić na projekcie, a poza tym *Royal Navy* była wciąż największą flotą świata, zatem hiszpańska Admiralicja i rząd byli przekonani, że będą to okręty na pewno co najmniej dobre technicznie. Budowę prowadzono co prawda w Hiszpanii, lecz przez firmę z większościowym udziałem brytyjskim – Hiszpańskim Towarzystwem Konstrukcji Morskich (hiszp. *Sociedad Española de Construcción Naval*)⁵⁴. *Canarias* i *Baleares* dysponowały zatem uzbrojeniem głównym złożonym z 8 dział kalibru 203 mm, rozmieszczonych w 4 dwulufowych wieżach, po 2 z przodu i z tyłu kadłuba. Na życzenie strony hiszpańskiej zwiększono uzbrojenie podwodne z 8 do 12 rur torpedowych, skupionych w 4 potrójnych wyrzutniach. Okręty miały co prawda pierwotnie otrzymać wyposażenie lotnicze złożone z katapulty i 2 hydroplanów, lecz nigdy do tego nie doszło⁵⁵. Podstawowe dane techniczne hiszpańskich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 10.

Tabela 10. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Marina de Guerra de la República Española*

TYP	OKRĘTY	WARIANTY UZBROJENIA GŁÓWNEGO	PRĘDKOŚĆ MAKSYMALNA
<i>Canarias</i> (County IV)	<i>Baleares</i>	art. 8×203 mm (4×II)	33 w
	<i>Canarias</i>	tor. 12×533 mm (4×III)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Walczyk, *Hiszpańskie krążowniki...*, op. cit., passim.

⁵³ N. Friedman. *British cruisers...*, op. cit., passim.

⁵⁴ *Sociedad Española de Construcción Naval*. https://en.wikipedia.org/wiki/Sociedad_Española_de_Construcción_Naval [dostęp: 14.09.2021].

⁵⁵ T. Walczyk. *Hiszpańskie krążowniki...*, op. cit., passim.

Oba krążowniki ciężkie Hiszpańskiej Marynarki Wojennej zasiły swą flotę w 1936 roku: *Canarias* – 13 września, a *Baleares* – 28 grudnia⁵⁶. Jak widać, jednostki te weszły do służby już w toku wojny domowej w Hiszpanii. Wybuchła ona 17 lipca 1936 roku między legalnym rządem, opartym na koalicji partii socjalistycznych i komunistycznych, a zbuntowanymi wojskowymi. Pełne ideologiczne oblicze obu stron ukształtowało się dopiero w toku owego konfliktu zbrojnego, który w ostatecznym rozrachunku rozgrywał się pomiędzy komunizmem a faszyzmem, choć niemały w tym udział miały państwa wspierające poszczególne strony: Niemcy i Włochy – rebeliantów, a Związek Sowiecki – lojalistów⁵⁷. Ogromne znaczenie dla przebiegu tej wojny miało to, że oba krążowniki ciężkie od razu weszły w skład floty frankistowskiej. Te duże i nowoczesne okręty pozwoliły wojskom dowodzonym przez generała Francisco Franco stopniowo przejąć panowanie na wodach otaczających Półwysep Pirenejski. A to zmniejszało dopływ pomocy z zewnątrz dla strony rządowej i w ostatecznym rozrachunku w decydujący sposób przyczyniło się do jej klęski w wojnie, której symboliczną datę stanowi opuszczenie Hiszpanii przez jej, było nie było, legalny rząd 1 kwietnia 1939 roku oraz oficjalnego proklamowania jej końca przez Franco⁵⁸. Wojna domowa w Hiszpanii była tą, w której krążowniki ciężkie miały proporcjonalnie największe znaczenie dla wyniku konfliktu. I to pomimo że *Baleares* został zatopiony w jego trakcie – 6 marca 1938 roku w bitwie koło przylądka Palos⁵⁹. Był to pierwszy okręt tej klasy w historii, który został zniszczony w działaniach wojennych. *Canarias* dla odmiany służył Hiszpanii niezwykle długo, został bowiem wycofany 17 grudnia 1975 roku. Z pewnego rodzaju dumą Hiszpanie podkreślają, że do stoczni złomowej okręt popłynął o własnych siłach. Tak odszedł ostatni krążownik ciężki świata⁶⁰.

Marynarka Wojenna Republiki Argentyny

Przez szeregi *Armada de la República Argentina* przeszły ogółem 2 krążowniki ciężkie i była to też maksymalna liczba tych jednostek, jaką posiadała ona w jednym momencie. Przy czym ów najwyższy stan utrzymywał się wyjątkowo długo, bowiem od 1931 aż do 1961 roku. Tabela 11 prezentuje metryki krążowników ciężkich Argentyńskiej Marynarki Wojennej.

Argentyńskie krążowniki ciężkie reprezentowały tylko 1 typ *Veinticinco de Mayo* – 2 okręty (*Almirante Brown*, *Veinticinco de Mayo*)⁶¹. Rozważano jeszcze budowę trzeciego okrętu tej klasy, gdy jednak okazało się, że główny konkurent Argentyny na

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ A. Beevor (2009). *Wojna o Hiszpanię 1936–1939. Pierwsze starcie totalitaryzmów*, tłum. H. Szczerkowska. Kraków, *passim*.

⁵⁸ J. Dyskant, *Konflikty i zbrojenia...*, *op. cit.*, s. 296–383.

⁵⁹ W. Holicki (2002). *Canarias i Baleares – hiszpańskie „bliźniaki”*. „Nowa Technika Wojskowa”, nr 12, *passim*.

⁶⁰ T. Walczyk. *Hiszpańskie krążowniki...*, *op. cit.*, *passim*.

⁶¹ M. Sobański (2006). *Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”*. cz. 1, „Okręty Wojenne”, nr 1 (75); *passim*; *idem*, (2006), cz. 2, „Okręty Wojenne” 2006, nr 2 (76), *passim*.

Tabela 11. Metryki krążowników ciężkich Marynarki Wojennej Republiki Argentyny

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	ROZPOCZĘCIE SŁUŻBY	ZAKOŃCZENIE SŁUŻBY
1	<i>Veinticinco de Mayo</i>	29.11.1927	11.07.1931	27.06.1961
2	<i>Almirante Brown</i>	12.10.1927	18.07.1931	27.06.1961

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”*, cz. 1, „Okręty Wojenne” 2006, nr 1 (75); *passim*; *idem*, cz. 2, „Okręty Wojenne” 2006, nr 2 (76), *passim*.

morzu – Brazylia – nie podjął rękawicy i nie zdecydował się na zamówienie jednostek tej klasy. Odstąpiono od planu na rzecz krążownika lekkiego *La Argentina*⁶².

W sumie zatem realne ambicje Argentyńskiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 2 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w argentyńskiej flocie obrazuje Tabela 12.

Tabela 12. Liczebność krążowników ciężkich w Argentyńskiej Marynarce Wojennej

TYP	LICZBA			
	PLANOWANE	ZAMÓWIONE	BUDOWANE	UKOŃCZONE
<i>Veinticinco de Mayo</i>	3	2	2	2

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy niezamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit.*, *passim*.

Krążowniki Argentyńskiej Marynarki Wojennej były najmniejszymi i najsłabiej uzbrojonymi jednostkami tej klasy na świecie. Ich wyporność standardowa wynosiła około 6 800 ton, czyli mniej niż japońskich krążowników typu *Furutaka* czy brytyjskich typu *York*, zbrojnych w taką samą liczbę dział, lecz większego kalibru. *Veinticinco de Mayo* i *Almirante Brown* posiadały bowiem 6 armat 190 mm, rozmieszczonych w 3 dwulufowych wieżach – dwie z przodu w superpozycji i jedna z tyłu. Ich uzbrojenie torpedowe składało się z 2 trzyrurowych wyrzutni torpedowych kalibru 533 mm. Posiadały także wyposażenie lotnicze w postaci 1 katapulty, obsługującej do 2 wodnosamolotów. Prędkość maksymalna tych okrętów była też dość skromna, jak na światowy standard w tej klasie i wynosiła 32 węzły⁶³. Podstawowe dane techniczne argentyńskich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 13.

⁶² H. Ehlers (2016). *La Argentina – jedyny prawdziwy krążownik szkolny*. W: J. Malinowski (red.). *Krążowniki jedyński*, t. 2. Tarnowskie Góry, *passim*.

⁶³ M. Sobański. *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit.*, *passim*; N. Friedman. *British cruisers...*, *op. cit.*, *passim*; S. Brzeziński, P. Wiśniewski (2002). *Japoński ciężki krążownik Furutaka*, Wyszaków, *passim*.

Tabela 13. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Armada de la República Argentina*

TYP	OKRĘTY	WARIANTY UZBROJENIA GŁÓWNEGO	PRĘDKOŚĆ MAKSYMALNA
<i>Veinticinco de Mayo</i>	<i>Almirante Brown</i>	art. 6×190 mm (3×II)	32 w
	<i>Veinticinco de Mayo</i>	tor. 6×533 mm (4×III)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit., passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit., passim*.

W drugiej połowie lat 20. XX wieku Argentyna postanowiła odnowić swą mocno podstarzałą już flotę krążowników, z których wszystkie pochodziły jeszcze z lat 90. poprzedniego stulecia⁶⁴. Początkowo zamierzano zamówić 3 krążowniki ciężkie z klasycznymi dla tej klasy działami 203 mm, lecz gdy stało się jasne, że główni konkurenci Argentyny na morzu, czyli Brazylia i Chile, w obliczu wielkiego światowego kryzysu gospodarczego z lat 1929–1933 nie zdecydują się na kolejny wyścig zbrojeń, ograniczono ambicje do 2 okrętów tej klasy i to z działami o średnicy 190 mm. W tej sytuacji uznano to za wystarczające, a przy okazji obniżało koszty budowy i eksploatacji jednostek. *Veinticinco de Mayo* wszedł do służby 11 lipca 1931 roku, zaś *Almirante Brown* – 18 lipca tegoż roku⁶⁵. Ich powstanie pozwoliło na stopniowe pozbywanie się przestarzałych już krążowników pancernych i pancernopokładowych, choć i tak trzeba przyznać, że Argentyńska Marynarka Wojenna swoje ostatnie 2 krążowniki pancerne wycofała ze służby dopiero po II wojnie światowej: *General Belgrano* w 1947 roku, a *Pueyrredón* w 1954 roku! Choć Argentyna wypowiedziała wojnę państwom Osi 27 marca 1945 roku, jej okręty nie brały żadnego czynnego udziału w walkach, a krok ten był czysto symboliczny i służył uniknięciu powojennej izolacji kraju za sprzyjanie Niemcom, Włochom i Japonii w latach 1937–1945. Po zakończeniu zaś tego największego konfliktu zbrojnego w dziejach świata, jej krążowniki ciężkie również nie miały okazji się wykazać w boju, gdyż kolejna wojna, w której argentyńska flota wzięła czynny udział, miała miejsce dopiero w 1982 roku z Wielką Brytanią o Falklandy⁶⁶. Tymczasem oba interesujące nas okręty zostały wycofane ze służby już 27 czerwca 1961 roku⁶⁷.

Wnioski

Czwórka najmniejszych posiadaczy krążowników ciężkich: Niemcy, Australia, Hiszpania i Argentyna, dysponowała w sumie ledwie 10 okrętami tej klasy. Stanowi to nieznacznie powyżej 10% ogólnej ich liczby. Tu jednak chęć ich posiadania miała nieco inne i różnicowane przyczyny.

⁶⁴ *List of cruisers*. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cruisers [dostęp: 14.09.2021].

⁶⁵ M. Sobański. *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit., passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit., passim*.

⁶⁶ K. Kubiak (2002). *Wojna falklandzka 1982*. Gdańsk, *passim*.

⁶⁷ M. Sobański. *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit., passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit., passim*.

W przypadku Niemiec decydujący wpływ na rozpoczęcie programu ich budowy miał naczelny dowódca *Kriegsmarine* admirał Erich Raeder. Gdy ograniczenia traktatu wersalskiego nałożone na niemiecką flotę zostały zrzucone przez reżim Adolfa Hitlera, co zostało usankcjonowane przez Wielką Brytanię w 1935 roku, zapragnął on posiadania wielkiej, lecz tradycyjnie zrównoważonej marynarki wojennej, godnej wielkiego mocarstwa morskiego i zdołał do tego przekonać nazistowskie przywództwo III Rzeszy. Nie wyciągnął on pełnych wniosków z klęski Cesarstwa Niemieckiego i jego *Kaiserliche Marine* w I wojnie światowej – posiadanie drugiej floty świata z potężnym trzonem pancerników i krążowników liniowych w niczym nie pomogło. Co prawda zwiększono nacisk na budowę jednostek korsarskich i okrętów podwodnych zgodnie z wyniesionymi doświadczeniami, lecz w niewystarczającym stopniu. Największym zaś błędem było wprowadzenie programu budowy wielkiej liczby ciężkich okrętów artyleryjskich, które w ewentualnej przyszłej wojnie w nikłym stopniu mogły przyczynić się do ostatecznego zwycięstwa. Doświadczenia działań wojennych II wojny światowej to w całej rozciągłości potwierdziły. Gdy okręty podwodne i korsarskie mogły zadać nieprzyjacielowi poważne straty, było ich zbyt mało, gdy wreszcie było ich dość, warunki strategiczne na Atlantyku i Ocenie Indyjskim zmieniły się diametralnie na ich niekorzyść. Pancerniki zaś i krążowniki, choć pewne sukcesy odniosły, to w istocie nie uzasadniały one kosztów poniesionych na swoje stworzenie. Na dodatek niemieckie krążowniki ciężkie, mimo imponującej wielkości, jak na tę klasę okrętów były mocno niedopracowane, a ich osiągi w zakresie zasięgu i prędkości poważnie rozczarowujące. Nie da się zaś wskazać jakiegokolwiek istotnej roli, jaką doktryna Niemieckiej Marynarki Wojennej przypisywałaby właśnie tego rodzaju krążownikom, które do działań korsarskich nadawały się, łagodnie mówiąc, kiepsko.

Dla Australii krążowniki ciężkie stanowiły wkład własny do sojuszniczej obrony, od jakiej była ona uzależniona w ewentualnym konflikcie z Japonią. Okręty te miały być żywym dowodem, że Australijczycy nie liczą wyłącznie na innych, ale w miarę swych możliwości gotowi są poświęcić zasoby ludzkie i kapitałowe na obronę swej ojczyzny. Ponadto traktowali je jako swój udział w zapewnieniu bezpieczeństwa całej Brytyjskiej Wspólnoty Narodów, korzystając z wszelkich udogodnień, zwłaszcza politycznych i ekonomicznych, jakich członkostwo w niej dostarczało.

Z kolei Hiszpania decydując się na budowę krążowników ciężkich dla swej floty, desperacko pragnęła zachować swoje miejsce w pierwszej dziesiątce mocarstw morskich. Były to zatem względy głównie prestiżowe, ale też świadomość, że Hiszpańska Marynarka Wojenna staje się coraz bardziej przestarzała. Oba jej krążowniki ciężkie odegrały niemałą rolę w zwycięstwie frankistów w wojnie domowej, lecz oczywiście, gdy kładziono pod nie stępki, nikt nie mógł tego przewidzieć. Odcisnęły też niezatarte piętno w dziejach tej klasy okrętów. *Baleares* był pierwszym krążownikiem ciężkim, który został utracony w działaniach wojennych, zresztą także w ogóle pierwszym, który zakończył służbę. *Canarias* zaś był ostatnim krążownikiem ciężkim, który w tej służbie pozostawał.

Powody zainwestowania przez Argentynę w krążowniki ciężkie były dość podobne do hiszpańskich. Z jednej strony prestiżowa rywalizacja z Brazylią i Chile, którą dzięki tym jednostkom *de facto* wygrano, przynajmniej na morzu, gdyż konkurenci nie

podjęli rękawicy. Z drugiej strony, chęć odmłodzenia datującej się jeszcze na koniec XIX wieku floty własnych krążowników. Względy jednak oszczędnościowe sprawiły, że Argentyńcy nabyli najmniejsze i najsłabsze krążowniki ciężkie, jakie kiedykolwiek zbudowano, lecz z dużą determinacją podkreślali ich przynależność do kategorii okrętów posiadanych przez tak wąskie grono państw, w tym praktycznie wszystkie ówczesne mocarstwa światowe.

Bibliografia

- Batowski H. (2001). *Miedzy dwiema wojnami 1919–1939*. Kraków.
- Beevor A. (2009). *Wojna o Hiszpanię 1936–1939. Pierwsze starcie totalitaryzmów*, tłum. H. Szczerkowska. Kraków.
- Brzeziński S., Wiśniewski P. (2002). *Japoński ciężki krążownik Furutaka*. Wyszków.
- Dobrzycki W. (2007). *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945*. Warszawa.
- Dyskant J. (1983). *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*. Gdańsk.
- Ehlers H. (2016). *La Argentina – jedyny prawdziwy krążownik szkolny*. W: J. Malinowski (red.). *Krążowniki jedynaki*, t. 2. Tarnowskie Góry.
- Federowicz P. (2008). *Pancerniki typu „Scharnhorst”*. Tarnowskie Góry.
- Friedman N. (2012). *British cruisers. Two world wars and after*. Barnsley.
- Gozdawa-Gołębiowski J. (1985). *Od wojny krymskiej do bałkańskiej*. Gdańsk.
- Gozdawa-Gołębiowski J., Wywerka-Prekurat T. (1994). *Pierwsza wojna światowa na morzu*. Warszawa.
- Holicki W. (2003). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu Des Moines*. „Nowa Technika Wojskowa”, nr 10.
- Holicki W. (2002). *Canarias i Baleares – hiszpańskie „bliźniaki”*. „Nowa Technika Wojskowa”, nr 12.
- Jarosz J. (1995). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1. Tarnowskie Góry.
- Jarosz J. (1999). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 2. Tarnowskie Góry.
- Jastrzębski J. (2014). *Ku wojnie na Pacyfiku*. Oświęcim.
- Jastrzębski J. (2014). *Kuantan 10 XII 1941. Anatomia brytyjskiej klęski*.
- Jastrzębski J., Polit J. (2012). *Konferencja Waszyngtońska 12 XI 19216 II 1922*, cz. 1. „Okręty Wojenne”, nr 1 (111).
- Jastrzębski J., Polit J. (2012). *Konferencja Waszyngtońska 12 XI 19216 II 1922*, cz. 2. „Okręty Wojenne”, nr 2 (112).
- Jastrzębski J., Polit J. (2012). *Konferencja Waszyngtońska 12 XI 19216 II 1922*, cz. 3. „Okręty Wojenne”, nr 3 (113).
- Klimczyk T. (1994). *Historia pancernika*. Warszawa.
- Kochnowski R. (2015). *Dowódca Reichs i Kriegsmarine wielki admirał Erich Raeder*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.). *Dalekie morza, bliskie rzeki. Rzecz o strategii, organizacji i logistyce flot wojennych*. Oświęcim.
- Kochnowski R. (2020). *Krążowniki liniowe, geneza – rozwój – zmierzch*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.). *Na morzach i oceanach pod wojenną banderą. Wczoraj – dziś – jutro*. Kraków.
- Kochnowski R. (2019). *Krążowniki liniowe, geneza – rozwój – zmierzch*. „Okręty Wojenne”, nr 2 (154).

- Kochnowski R. (2015). *Niemieckie działania krążownicze w latach 1939–1942*. Zabrze.
- Kochnowski R. (2018). *Plan „Z”. Geneza i fiasko*. „Okręty Wojenne”, nr 3.
- Kubiak K. (2002). *Wojna falklandzka 1982*. Gdańsk.
- Lencznarowicz J. (2005). *Australia*. Warszawa.
- Lunde H. (2011). *Bitwa o Norwegię 1940. Wyprzedzające uderzenie Hitlera*, tłum. Szlagor Tomasz. Wrocław.
- Lipiński J. (1999). *Druga wojna światowa na morzu*. Warszawa.
- Mawdsley E. (2011). *II wojna światowa. Nowe ujęcie*, tłum. B. Gutowska-Nowak. Kraków.
- Miłkowski T., Machcewicz P. (1998). *Historia Hiszpanii*. Wrocław.
- Olszewski W. (1997). *Historia Australii*. Wrocław.
- Palasek J. (2007). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 1.* „Okręty Wojenne”, nr 6 (86).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 2.* „Okręty Wojenne”, nr 1 (87).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 3.* „Okręty Wojenne”, nr 2 (88).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 4.* „Okręty Wojenne”, nr 3 (89).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 5.* „Okręty Wojenne”, nr 4 (90).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 6.* „Okręty Wojenne”, nr 5 (91).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 7.* „Okręty Wojenne”, nr 6 (92).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 8.* „Okręty Wojenne”, nr 1 (93).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 9.* „Okręty Wojenne”, nr 2 (94).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 10.* „Okręty Wojenne”, nr 3 (95).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 11.* „Okręty Wojenne”, nr 4 (96).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 12.* „Okręty Wojenne”, nr 5 (97).
- Perepeczko A. (1999). *Burza nad Atlantykiem*, t. 1. Warszawa.
- Perepeczko A. (2000). *Burza nad Atlantykiem*, t. 2. Warszawa.
- Perepeczko A. (2001). *Burza nad Atlantykiem*, t. 3. Warszawa.
- Perepeczko A. (2002). *Burza nad Atlantykiem*, t. 4. Warszawa.
- Perepeczko A. (2003). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1. Gdańsk.
- Perepeczko A. (2004). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 2. Gdańsk.
- Perepeczko A. (2004). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 3. Gdańsk.
- Pertek J. (1966). *Od Reichsmarine do Bundesmarine*. Poznań.
- Pertek J., Supiński W. (1959). *Wojna morska 1939–1945*. Poznań.
- Polit J. (1999). *Odwrót znad Pacyfiku? Wielka Brytania wobec Dalekiego Wschodu (1914–1922)*. Kraków.

- Polit J. (1997). *Rozpad sojuszu brytyjsko-japońskiego po pierwszej wojnie światowej*. „Studia Historyczne”, z. 4 (159).
- Polit J. (2013). *Sojusz brytyjsko-japoński: narodziny, wzlot i kres*. „Okręty Wojenne”, nr spec. 43.
- Polit J. (2008). *Starzy przyjaciele, nowi wrogowie. Wielka Brytania wobec Japonii 1921–1942*. „Studia Historyczne”, z. 2 (202).
- Sobański M. (2006). *Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”*, cz. 1. „Okręty Wojenne”, nr 1 (75).
- Sobański M. (2006). *Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”*, cz. 2. „Okręty Wojenne”, nr 2 (76).
- Sobański M. (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1. Tarnowskie Góry.
- Sobański M. (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 2. Tarnowskie Góry.
- Sobański M. (2010). *Pancerniki typu „Deutschland”*. Tarnowskie Góry.
- Symonds C. (2020). *II wojna światowa na morzu. Historia globalna*, tłum. F. Tryl. Kraków.
- Trojca H., Trojca W. (1993). *Krążowniki ciężkie klasy „Admiral Hipper”*. Warszawa.
- Walczyk T. (1998). *Hiszpańskie krążowniki ciężkie typu „Canarias”*. Tarnowskie Góry.